Gransångarens *Phylloscopus collybita* vårförekomst vid Ottenby*

Hans Ellegren & Jan Pettersson

Under senare år har antalet sommarobservationer av gransångare ökat i södra Sverige. Rastillhörigheten av dessa fåglar har hittills varit okänd. Studier av fångade gransångare vid Ottenby fågelstation visar emellertid att nominatrasen (Phylloscopus c. collybita) numera regelbundet uppträder på Öland.

Gransångaren förekommer som häckfågel över större delen av Europa (Harrison 1982). Två raser kan urskiljas, nominatrasen *Phylloscopus collybita collybita* med sydlig utbredning och *Ph. c. abietinus* som häckar i nordöstra Europa (Vaurie 1959). Nominatrasens utbredningsområde når i norr till i höjd med Danmark (Dybbro 1976) och södra Polen (Witherby m fl 1948, Vaurie 1959, Rudebeck 1964 och Dementiev & Gladkov 1968). I norra delarna av Västtyskland, Östtyskland och Polen uppträder båda raserna men förhållandet mellan dem förefaller oklart (Vaurie 1959). I norra Skandinavien tillhör häckfåglarna *abietinus* (Haftorn 1971, SOF 1978) och i och med att arten tidigare helt saknats som häckfågel i södra Sverige har gränsen mellan raserna här varit geografiskt välmarkerad.

Nominatrasen har under de senaste 100 åren utvidgat sitt utbredningsområde mot norr (Christensen 1948). Till Danmark anlände den på 1800-talet, men det är först under de senaste årtiondena som den etablerat sig över hela landet.

Under 1960-talet och framförallt under 1970-talet har ett flertal häckningar konstaterats i södra Sverige, främst i Skåne (SOF 1978). Det har spekulerats i huruvida dessa fåglar är ett led i nominatrasens eventuella fortsatta spridning (SOF 1978, Axelsson m fl 1979), eller ett utslag av förkortad flyttning hos *abietinus*-fåglar (Otterlind 1954, Svenaeus 1978). Svenaeus (1978) analyserade gransångarens sommarförekomst på Öland och fann att antalet observationer ökat under senare år. Majoriteten av dessa fåglar antogs tillhöra *abietinus*.

För att om möjligt ta reda på i vilken omfattning de båda raserna av gransångare berör Ottenby startades våren 1979 en undersökning av fåglarnas dräktutseende och mått på Ottenby fågelstation. Resultaten från denna föreligger här.

Material och metoder

Till grund för uppsatsen ligger Ottenby fågelstations ringmärkningsmaterial av gransångare från perioden 1946 till och med våren 1984. Arbetssätt och verksamhet vid stationen finns beskrivet hos Hjort m fl (1981).

Under åren 1979–1984 har mått och dräktkaraktärer från alla vårfångade gran-

*Meddelande nr 99 från Ottenby fågelstation
Contribution no 99 from Ottenby Bird Observatory

Figur 1. Den tidsmässiga fångstfördelningen av gransångare vid Ottenby vår (1950–84) och höst (1946–83).

Five days mean of Chiffchaff-trapping at Ottenby spring (1950–84) and autumn (1946–83).

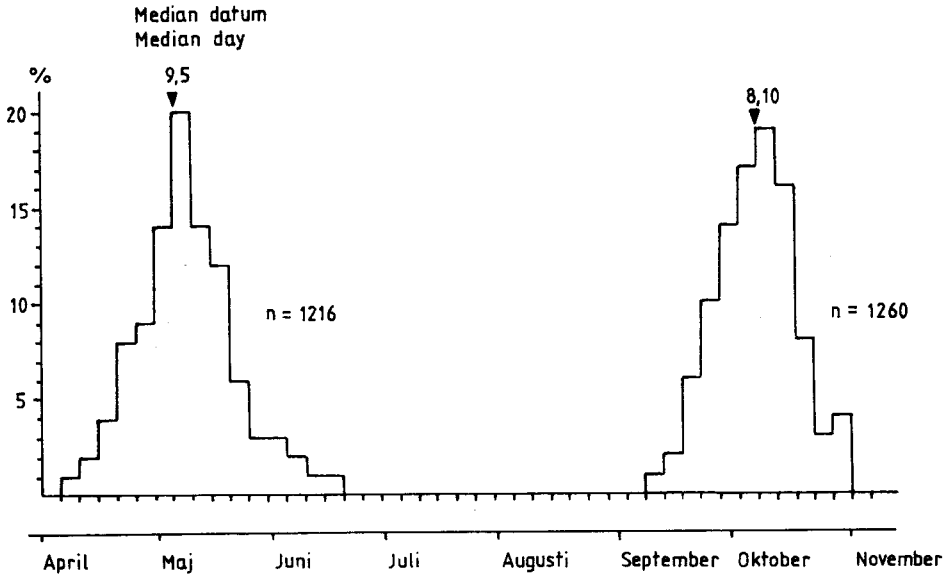

sångare insamlats. Vingmåtten är avlästa till närmaste millimeter enligt metod 3 (Svensson 1984). Dräktstudierna är gjorda för att ta reda på om fåglar med nominatrasens dräktkaraktärer finns representerade i fångsten. Klassificeringen är gjord enligt de normer som uppställts av Vaurie (1959) och Williamson (1962) för nominatrasen, nämligen: orent färgat hjässparti, mörkt fläckad kind samt diffust orent färgad strupe och bröst. Allmänt sett är europeiska gransångare klarare i färgerna i norr än i söder.

Som jämförelse till Ottenby-materialet har uppgifter från en fångstplats med endast *abietinus*-fåglar tagits med. Det är från Eggegrund (60°.44N/ 17°.33'E), en ö vid Gästriklands kust (Ellegren 1984), där lokala ornitologer bedriver småfågelfångst framför allt under vårsäsongerna.

Resultat

Under perioden 1946–våren 1984 har 2 476 gransångare ringmärkts vid Ottenby. Den tidsmässiga fördelning visas i figur 1. Ungefär lika många fåglar fångas vår som höst. De år dräktgranskningen genomförts (1979–1984) har totalt 403 fåglar fångats under våren (15.3–30.6). Av dessa har 54 individer visat nominatrasens karaktärer. Förutom den rent utseendemässiga skillnaden finns ytterligare två faktorer som visar att dessa fåglar kan betraktas som en homogen grupp, väl skild från övriga fåglar.

1. Tiden för fångst. Mediandatum för nominatgruppen var 24.5, för övriga gransångare 6.5.
2. Storleken. Gransångarna i nominatgruppen var betydligt mindre (ving-

Figur 2. Vinglängdsfördelningen hos gransångare under våren vid Ottenby 1979–1984, övre delen *abietinus*-fåglar, undre delen *collybita*-fåglar.

Winglength distribution for Chiffchaffs during spring migration at Ottenby 1979–1984. Upper part abietinus-birds, lower part collybita-birds.

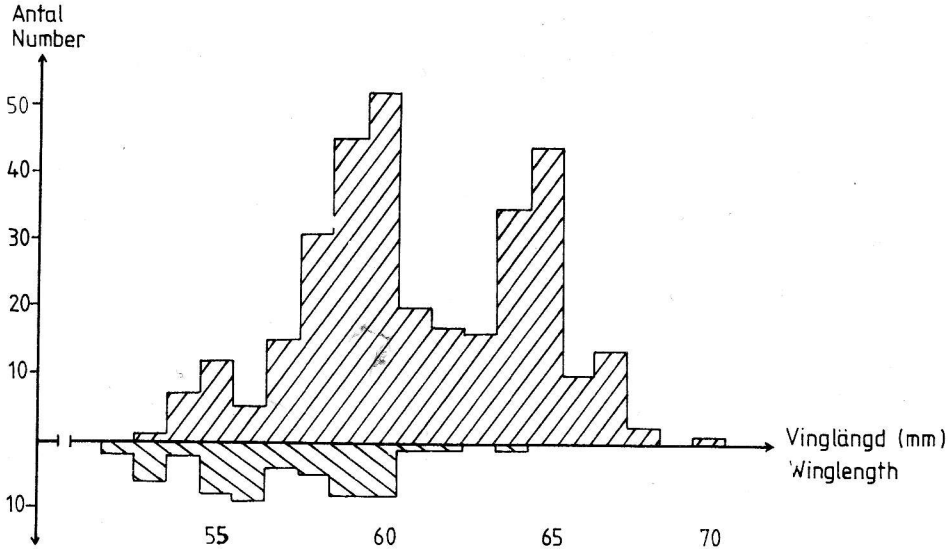

längd $\bar{x}$ = 56,9 mm) än den andra gruppen gransångare ($\bar{x}$ = 61,2 mm). De två gruppernas vinglängder skiljer sig signifikant (p <0,001, tvåsidigt Mann-Whitney U-test), se figur 2.

Witherby m fl (1948) anger *collybita*-rasens vinglängd till 52–63 mm och *abietinus* till 56–66 mm. Williamson (1962) redovisar medelvinglängd för nominatrasen till 58,5 mm (n = 116) och för *abietinus* till 60,6 mm (n = 84). Vårt material stämmer alltså bäst med Williamsons. I figur 3 har vinglängd ställts samman med tidpunkt för fångst av gransångare under vårarna 1979–1984. Av diagrammet framgår att andelen stora fåglar är högst under första delen av våren för att sedan gradvis minska. Samma mönster har observerats för vårpassagen av rödhakar (Pettersson

Fram t o m våren 1984 har 2 476 gransångare ringmärkts på Ottenby fågelstation.
Foto: Ola Bondesson.
Chiffchaff.

Figur 3. Vinglängdsfördelning avsatt mot tidpunkt för fångst hos gransångare vid Ottenby 1979–1984. Svart markering *abietinus*-typ (liten=en fågel, mellanstor=två fåglar och stor=tre fåglar eller fler). Ofylld cirkel markerar *collybita*-typ, liten markering en fågel och stor markering två fåglar.

Winglength distribution in relation to trapping-time for Chiffchaffs at Ottenby 1979–1984. Black dot=abietinus-birds (small=one bird, medium=two birds and big=three or more birds). Ring=collybita-birds (small=one bird and big=two birds).

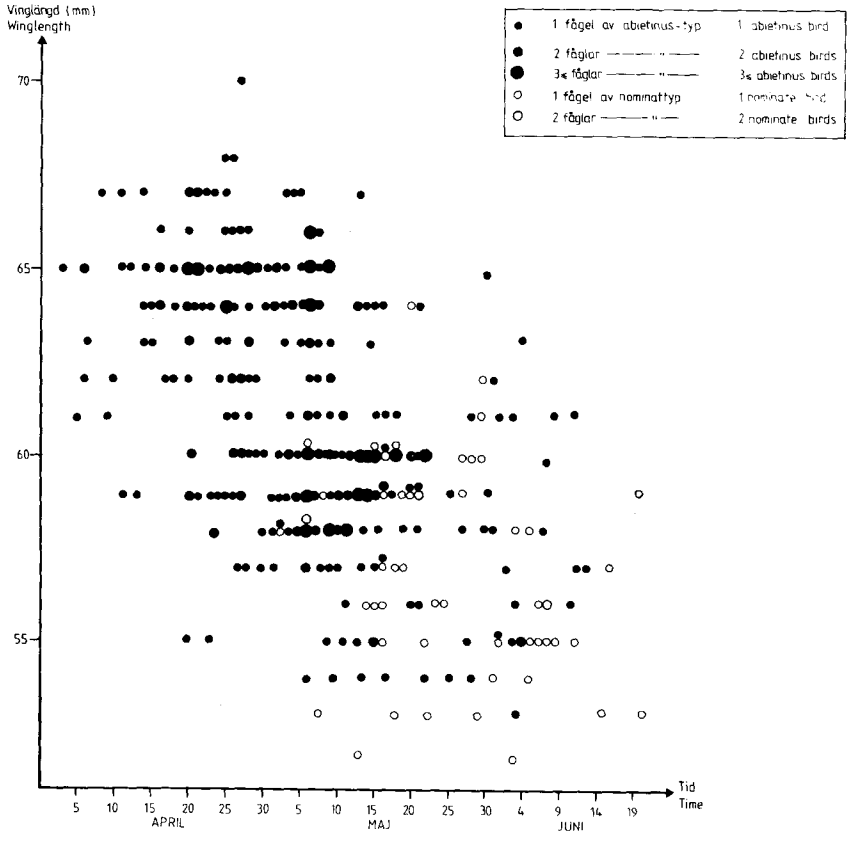

1983) och lövsångare (Hedenström & Pettersson 1984) vid Ottenby och har tolkats som en förändring i sträckets könssammansättning. Denna förklaring torde vara giltig även för gransångaren eftersom den också uppvisar storleksskillnad mellan könen, där hanen är den större (Ticehurst 1938, Williamson 1962).

Delar man upp gransångarna enligt vår metod i två grupper visar det sig att varje grupp, var för sig, visar denna storleksskillnad mellan tidigt och sent anlända fåglar.

De häckningsfynd och sommarobservationer av gransångare på Öland som tidigare redovisats (Svenaeus 1978), har inte givit säker upplysning om fåglarnas rastillhörighet, eftersom det enbart rört sig om fältiakttagna fåglar. De senaste årens fångst vid Ottenby har gett några kontroller av på platsen tidigare ringmärkta nominatfåglar, som visat att dessa stannat

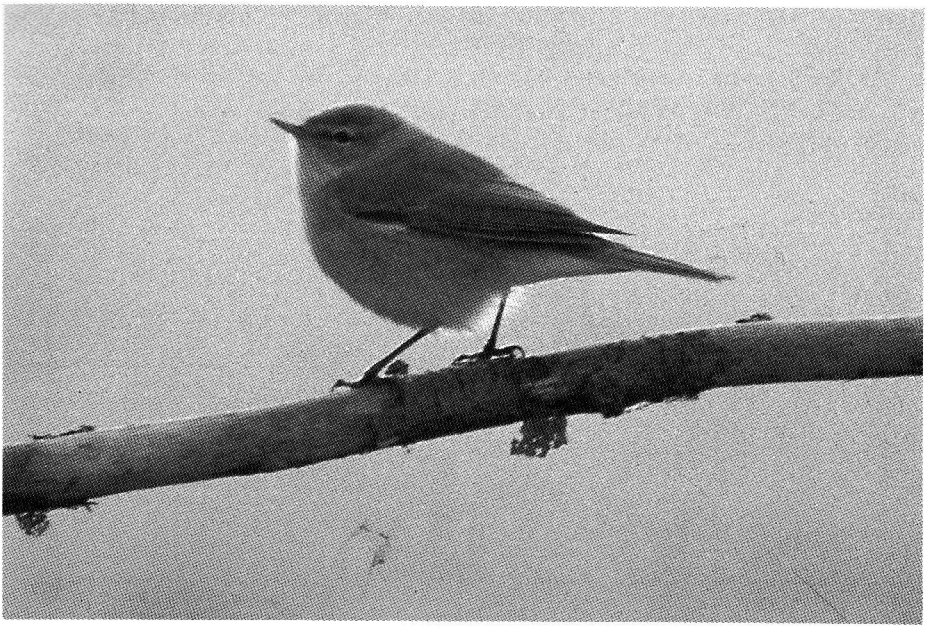

Ringmärkningen vid Ottenby har bl a visat att gransångare av nominatrasen stannat kvar på Öland en längre tid under sommaren. Fågeln på bilden dock fotograferad sent i oktober — östligt ursprung?
Foto: Bertil Breife/Ö.
Chiffchaff.

kvar på Öland under en längre tid. Exempel finns från 1979: en nominatfågel från 31.5 till 29.6, en annan 7.6 till 22.6, en tredje 8.6 till 29.6, och från 1980: en från 19.6 till 5.8 och en annan från 27.5 till 11.10 (med flera kontroller i juni, juli och augusti). Fågeln som kontrollerades 22.6 1979 hade väl utvecklad ruvfläck och samma sak gällde för en nyfångst av en nominatfågel 20.6 1981.

Förutom fågeln som kontrollerades i oktober 1980 finns inga belägg för att *collybita*-fåglar ingår i den normala höstfångsten av gransångare vid Ottenby. Det är dock osäkert om vårkaraktärerna är användbara på höstfåglar (Dementiev & Gladkov 1968), vilket skulle kunna vara en förklaring till att vårt höstmaterial om dräktutseende inte visar någon entydig bild. Lövei (1983) har visat att ungerska gransångare (nominatrasen) inleder sin höstflyttning i slutet av augusti/början av september. Berthold & Berthold (1968), vilka behandlar gransångarens höstflyttning i sydvästra Västtyskland, redovisar en sträcktopp i mitten av september ($\bar{x}$ = 13.9), utan angivande av rastillhörighet, men det överensstämmer väl med vad Zink (1973) anger för nominatrasen i Västtyskland. Som visas i figur 1, fångas om hösten de tidigaste gransångarna först i andra halvan av september vid Ottenby. Inte heller vingmåtten indikerar ett *collybita*-inslag ($\bar{x}$ = 61,3 mm, n = 199).

Diskussion

Att tidigt anlända gransångare under vårflyttningen vid Ottenby uppvisar *abietinus*-karaktärer och mått samt att individer av nominattyp förekommer sent på våren

Figur 4. Vårfångst av gransångare vid Eggegrund 1981, 1982 och 1984. Linjerna under respektive diagram visar den period då ringmärkning bedrivits.

Spring trapping numbers for Chiffchaffs at Eggegrund 1981, 1982 and 1984. The lines under each year indicate trapping-periode.

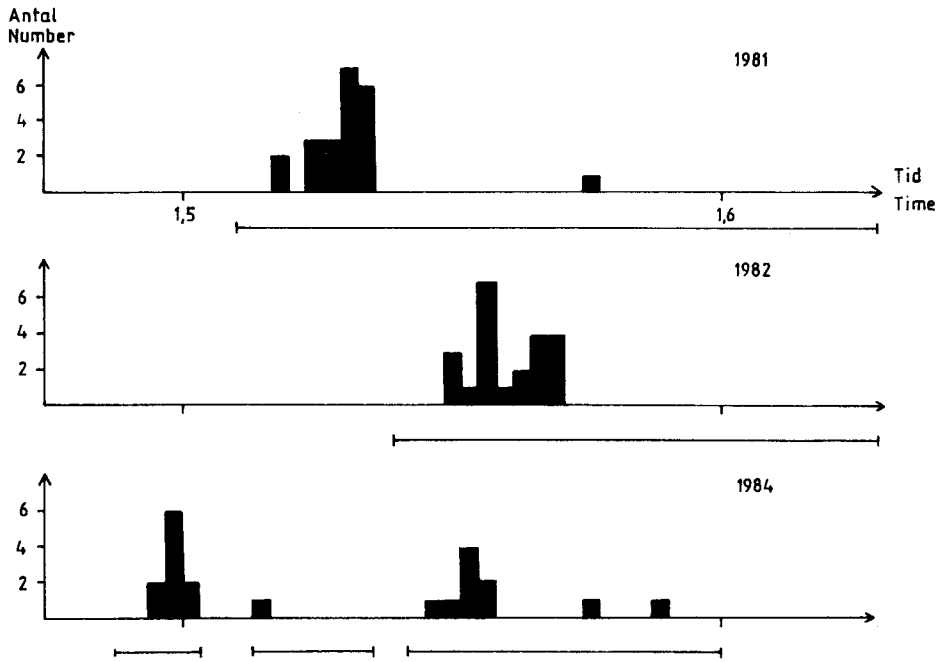

är ett starkt indicium på att båda raserna verkligen berör Ottenby. Att sedan flera individer ej går att klassificera efter de normer som vi har använt visar bara normernas begränsning. Vad är det då som talar emot att dessa till Ottenby sent anländande gransångare skulle vara *abietinus*-fåglar med förkortad flyttning som framförts bl a av Svenaeus (1978).

1. Gransångare av nominattyp vid Ottenby kommer först då flyttningen av *abietinus*-fåglarna till stor del är avslutad, t o m i rasens häckningsområde eller dess närhet, se fångsttidsfördelningen under tre vårar vid Eggegrund (figur 4), där fångst bedrivits dagligen en bit in i juni.

2. Bland gransångare av nominattyp vid Ottenby är de tidigt ankommande större än de senare (könsuppdelad ankomst), vilket pekar på en enhetlig population och inte endast t ex sent ankommande honor av *abietinus*.

3. Av de fåglar som stannat i fångstträdgården och blivit kontrollerade under sommaren har alla fångats första gången efter det att den stora *abietinus*-toppen passerat i början av maj. Detta talar också mot en förkortad flyttning.

Figur 5. Vårfångst av gransångare vid Ottenby 1950–1984 uttryckt i indexvärden för femårsperioder. Fylld cirkel=fångst t o m 22.5 (index 100=163 fåglar), ofylld cirkel=fångst 23.5–30.6 (index 100=17 fåglar).

Five years spring trapping numbers for Chiffchaffs at Ottenby 1950–1984. Filled spot=trapping to 22.5 inclusive (index 100=163 birds), open spot=trapping from 23.5 to 30.6 (index 100=17 birds).

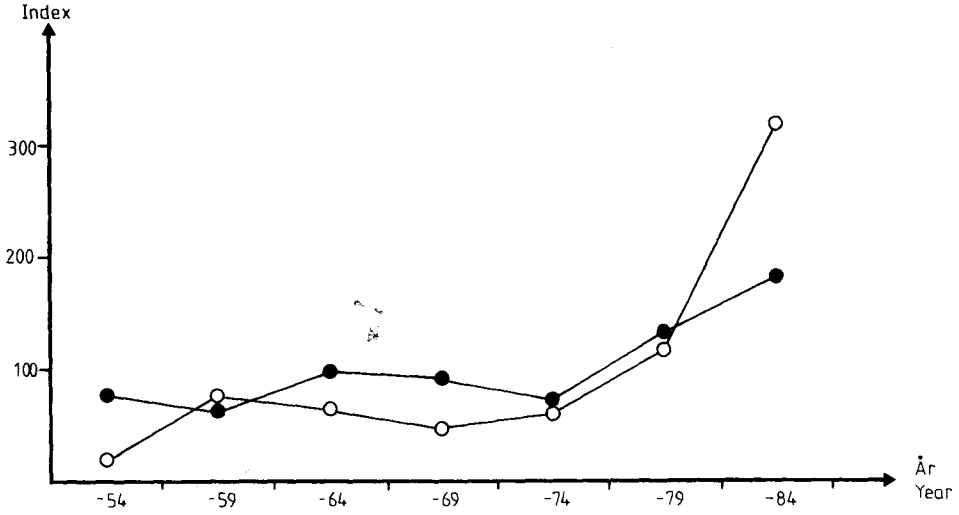

4. Att de senare ankomna fåglarna klart avviker i både dräkt, karaktärer och mått från *abietinus*-gransångarna är kanske det starkaste indiciet för att det inte rör sig om nordliga gransångare under denna period.

Varifrån kommer dessa gransångare av nominatrasen? Att en av nominatrasens fåglar vid Ottenby kom från sydväst visar den fågel som ringmärktes vid Falsterbo fågelstation den 29 april 1983 och som kontrollerades vid Ottenby den 18 maj 1983 och bedömdes visa *collybita*-karaktärer.

Är då *collybita*-fåglar förbisedda under tidigare år eller har de ökat vid Ottenby fågelstation? Ovan konstaterades att dessa uppträder sent på våren, med ett mediandatum nära tre veckor efter övriga fåglar. För att kunna svara på frågan om de ökat eller ej har vi därför gjort en jämförelse av antalet sent fångade gransångare mellan olika år sedan 1950. Som testperiod för sena gransångare har valts tiden 23.5–30.6. Enligt figur 3 har 50% av gransångarna från den perioden klassats som *collybita*-fåglar under de senaste 6 vårarna. Denna analys (figur 5) visar, att antalet sena gransångare i fångsten vid Ottenby varit konstant låg mellan 1950 och 1970 för att från mitten av 1970-talet öka kraftigt. Tiden för denna ökning visar överensstämmelse med tidpunkten då mera regelbundna häckningar av arten konstaterats i Skåne (Dahlman 1974, Axelsson m fl 1979 och SOF 1978). Det ska dock

Ringmärkt gransångare av rasen *abietinus*.
Foto: Viggo Ree.
Chiffchaff.

poängteras att också den totala vårfångsten av gransångare vid Ottenby har ökat under senare år.

Vår slutsats blir således den, att gransångare av nominattyp numera uppträder regelbundet på Öland, ett förhållande som tycks ha inletts kring mitten av 1970-talet.

Tack riktas till alla dem som hjälpt till med insamlingen och till Göran Walinder för hjälp med manuset. Flyttfågelforskningen vid Ottenby fågelstation understöds av Statens naturvårdsverk (PMK).

Summary: *The spring occurrence of Chiffchaff,* Phylloscopus collybita, *at Ottenby.*

Two subspecies of the Chiffchaff breed in Europe, *Phylloscopus c. collybita,* with it's breeding range in the south and *Ph. c. abietinus* breeding in the northeast of Europe. The nominate race breeds north to Denmark and southern Poland (Dementiev & Gladkov 1968, Dybbro 1976). The birds breeding in the north of Scandinavia belong to the race *abietinus* (Haftorn 1971, SOF 1978). In southern Scandinavia there has so far been a gap between the two different races. In the last few years, however, there has been a number of breeding records and an increasing number of summer observations of Chiffchaffs in the south of Sweden. The subspe-

cies of these birds has been unknown and to throw light on this matter, an analysis of the spring occurrence of the Chiffchaff at Ottenby (56°.12'N/ 16°.24'E) has been made.

During 1979–1984, winglength has been measured according to method 3 (Svensson 1984) and plumage has been studied according to norms given by Vaurie (1959) and Williamson (1962), on a number of Chiffchaffs.

In the years 1946–1983 (spring 1950–84) a total of 2 476 Chiffchaffs have been ringed at Ottenby (figure 1). Of the 403 Chiffchaffs trapped in springs during 1979–1984, 54 individuals have resurbled the nominate race. This group diverge in time, with mediandate on May the 24th, compared with May the 6th for the other birds, and in size (winglength $\overline{x}$ = 56,9 mm for the nominates and $\overline{x}$ = 61,2 for the others). According to Williamson (1962) the measurements agree with *collybita* and *abietinus* respectively.

Of the 54 nominate specimens, 5 birds have been retrapped at the Observatory during summer (June–August). Two more nominate-birds were trapped on June the 20th and 22nd showing well developed incubation patches.

There are, however, other differences from the theory given by (among others) Svenaeus (1978), that Chiffchaffs occuring in southern Sweden in late spring and summer are *abietinus* birds having shortened their spring migration. Apart from the difference in size and appearence there are two factors to point at: (1) The "latecomers" to Ottenby arrived after the *abietinus* main migration period (figure 4). (2) The later group showed an internal size difference, the larger ones arriving first and the smaller ones later (figure 3), a normal arrival pattern with males arriving before females (see Pettersson 1983, Hedenström & Pettersson 1984). The second fact proves that the late Chiffchaffs can be regarded as an uniform population and not as late arriving *abietinus* females.

Our conclusion is that Chiffchaffs of the nominate supspecies nowadays regulary appear on Öland, which started, or at least was accentuated, in the middle of the 1970's (figure 5).

Litteratur

Axelsson, P. m fl 1979. Fåglar i Skåne 1978. Anser suppl. 5.

Berthold, P. & Berthold, A. 1968. Uber den Herbstzug des Zilpzalps (Phylloscopus collybita) auf der Schwäbischen Alb (SW–Deutschland). *Die Vogelwarte* 3/4:206–211.

Christensen, J. m fl. 1973. Bornholms fugle.

Dahlman, T. 1974. Fåglar i nordvästra Skåne. *Anser* 13:245–253.

Dementiev, G.P. & Gladkov, N.A. 1968. Birds of the Soviet Union. Vol VI.

Dybbro, T., 1976. De danska ynglefugles udbredlse.

Ellegren, H. 1984. Ringmärkningen på Eggegrund 1983. *Fåglar i X-län* 15:20–24.

Haftorn, S. 1971. Norges fugler.

Harrison, C. 1982. An Atlas of the Birds of the Western Palearctic.

Hedenström, A. & Pettersson, J. 1984. Lövsångarens *Phylloscopus trochilus* flyttning vid Ottenby. *Vår Fågelvärld* 43:217–228.

Hjort, C., Lindholm, C.-G. & Pettersson, J. 1981. Ringmärkningssiffror vid Ottenby fågelstation 1946–1980.

Lövei, G.L. 1983. Wing Shape Variations of Chiffchaffs on Autumn Migration in Hungary. *Ringing and Migration* 4:231–236.

Otterlind, G. 1954. Flyttning och utbredning — Ett bidrag till kännedom om den skandinaviska fågelfaunans utbredningsdynamik. *Vår Fågelvärld* 13:147–167.

Pettersson, J. 1983. Vårsträcket av olika åldersoch könskategorier av rödhake *Erithacus rubecula* vid Ottenby. Proc. *Third Nordic Congr. of Ornithology 1981:173–180.*

Rudebeck, G. 1964. Våra svenska fåglar i färg.

SOF. 1978. Sveriges fåglar.

Svenaeus, S. 1978. Gransångaren *Phylloscopus collybita* på Öland sommartid. *Calidris* 7:51–57.

Svensson, L. 1984. Identification Guide to European Passerines.

Ticehurst, C.B. 1938. A Systematic Rewiew of the Genus *Phylloscopus.*

Vaurie, C. 1959. The Birds of the Palearctic Fauna.

Williamson, K. 1962. Identification for Ringers 2, The Genus *Phylloscopus.* British Trust for Ornithology.

Witherby, H.F., Jourdain, F.C.R., Ticehurst, N.F. & Tucker, B.W. 1948. The Handbook of British Birds.

Zink, G. 1973. Des Zug europäischer Singvögel. Ein Atlas der Wiederfunde beringter Vögel. *Vogelwarte Radolfzell.*

Hans Ellegren & Jan Pettersson
Ottenby fågelstation
Pl 1500
S-380 65 Degerhamn